

הרבנית ד"ר שפרה מישלוב

הבעלות על דירת בן זוג נשוי במסגרת התדיינות בפני בית דין לממונות

ראשי פרקים

ה. דירה שהייתה בבעלות האישה לפני הנישואין או ניתנה לה במהלכם	א. מבוא
1. תקנת פרקונה תחת פירות	ב. עמדת החוק והנוהג
2. תקנת אושא	ג. הסדרי הממון בין בני זוג על פי ההלכה
3. ויתור על הזכות בפירות ועל תקנת אושא	ד. הזכות על נכסים שנקנו משכר עבודה
4. אופני ויתור על הזכות לפירות	1. נכסים הרשומים על שם הבעל והאישה
5. מחילה של זכות הבעל לנכסי מלוג ופירות	2. נכסים שנרשמו על שם אחד מבני הזוג
ו. זכאות משותפת לדמי השכירות מכוח מתנה	3. נכסים שנקנו מכספי שכר עבודת האישה
ז. סיכום	

א. מבוא

מאמר זה יעסוק בשאלה קדם דיונית חשובה שמתעוררת כשלבית דין לממונות מוגשת תביעה הנוגעת לדירה של איש או אישה נשואים. במצב כזה, נשאלת השאלה מיהו בעל הדין הרלוונטי לדיון - האם האיש או האישה שרשומים כבעלי הנכס בדירה או טוענים לבעלות בלעדית בדירה, או שמא גם בן זוגם, וזאת מכוח שותפות הנכסים ביניהם ותקנות חכמים בעניין הבעלות על רכוש במסגרת נישואין.

לשאלה זו חשיבות רבה, שכן על פי ההלכה (שו"ע חו"מ יז, ה), מוטלת חובה על הדיינים לתת לכל הצדדים הנוגעים בדבר אפשרות לטעון את טענותיהם בפני בית הדין. בנוסף, כדי שניתן יהיה לאכוף על פי החוק פסק דין שניתן בבית דין לממונות, יש צורך בחתימת כל הצדדים הנוגעים בדבר על שטר בוררות.¹

התשובה לשאלה זו עשויה להיות תלויה במספר פרטים: א. זהות רוכש הנכס: האם הדירה נקנתה על ידי אחד מבני הזוג או על ידי שניהם; ב. מועד רכישת הנכס: האם לפני הנישואין או במהלכם; ג. אופן קבלת הבעלות על הנכס: האם במתנה וירושה או ברכישה, ואם ברכישה, באילו כספים; ד. הרישום של הנכס: האם הנכס רשום על שם אחד מבני הזוג או שניהם; ה. השימוש בנכס: האם הנכס משמש כדירת מגורים של שני בני הזוג או שהוא מושכר; ו. אם הנכס משמש להשכרה: לחשבון של מי מהם נכנסים דמי השכירות; ז. מהות הסכסוך: האם נוגע לדירה עצמה או לרווחיה או להוצאות על שיפוצה ואחזקתה.

* המאמר נכתב במסגרת מכון 'משפטי ארץ'. אני מודה לרב עדו רכניץ ולרב אברהם ונגרובר על עזרתם הרבה בכתבתו.

1. סעיפים 23, 24 לחוק הבוררות תשכ"ח-1968.

ב. עמדת החוק והנוהג

לפני שנבחן את עמדת ההלכה בשאלה שלפנינו, נסקור את המצב החוקי במדינת ישראל, כיוון שיש לו השפעה על חוק הבוררות, וייתכן שתהיה לו השפעה גם על פסיקת ההלכה. סעיף 2 לחוק שיווי זכויות האישה (תשי"א-1951) קובע:

לאישה נשואה תהיה כשרות מלאה לקניין ולעשייה בקניינים כאילו היתה פנויה; ואין קניינה שרכשה לפני הנישואין נפגעים על ידי קשר הנישואין.

גם סעיף 4 לחוק יחסי ממון (תשל"ג-1973) קובע:

אין בכריתת הנישואין או בקיומם כשלעצמם כדי לפגוע בקניינים של בני הזוג, להקנות לאחד מהם זכויות בנכסי השני או להטיל עליו אחריות לחובות השני.

רק עם פקיעת הנישואין או בעת הגשת בקשה לאיזון משאבים בשל ערעור מערכת היחסים הזוגית, מחולקים הנכסים שווה בשווה בין בני הזוג, למעט חריגים המנויים בסעיף 5 לחוק.

יש לציין כי חוק יחסי ממון קבע הסדר ממוני בין בני זוג נשואים שמנוגד לכללים שהתפתחו בפסיקת בתי המשפט עד לאותו מועד.² בפסיקה שקדמה לחקיקת החוק, נהוג היה להחיל בין בני זוג נשואים את 'חזקת השיתוף', שמשמעותה שחזקה כי בני זוג נשואים מתכוונים לשתף זה את זה בנכסיהם. היקף השיתוף היה תלוי בגורמים שונים - כמו כוונתם המשוערת והמפורשת של הצדדים, מאמץ משותף לקיום המסגרת הזוגית והמשפחתית ואורח חיים זוגי תקין. בתי המשפט הלכו והרחיבו עם השנים את חזקת השיתוף, וחלקם כללו בה אף נכסים של בני הזוג שנצברו שלא בעקבות המאמץ המשותף, כגון נכסים טרם הנישואין, מתנות או ירושות, נכסים הרשומים על שם אחד מבני הזוג, נכסים עסקיים ולא רק משפחתיים ועוד.

חוק יחסי ממון קטע מגמה זו בפסיקה בקבעו הסדר על פיו במהלך הנישואין כל אחד מבני הזוג הינו הבעלים על הנכסים שצבר, הן לפני הנישואין הן במהלכם. חלוקת הנכסים בין בני הזוג מתבצעת, כאמור, רק עם פירוק התא המשפחתי.

כמו כן נקבע במפורש כי במסגרת הנכסים המשותפים לא נכללים נכסים שלא היו חלק מהמערכת הזוגית (כדלעיל). אף על פי כן, עם הזמן החלו בתי המשפט לכלול לעיתים גם נכסים כאלה מכוח הוכחת חזקת שיתוף ספציפית על פי חוק החוזים ועוד.³ כמו כן, ביחס לבית המגורים המשפחתי, נקבע בפסיקה שהשיתוף הזוגי מתחיל מיד בתחילת הנישואין ולא רק עם פירוקם. לכן כל פעולה משפטית הנוגעת לבית המגורים המשפחתי, אף אם הוא רשום רק על שם אחד מבני הזוג, דורשת הסכמה מפורשת של בן הזוג השני. בהיעדר הסכמה כזו, הפעולה המשפטית שבוצעה אינה יכולה לשלול את זכויותיו בנכס.⁴

מכאן שעל פי החוק הנוהג, מקרקעין הרשומים על שם אחד מבני הזוג, וכן הרווחים המופקים מהם (כגון דמי שכירות), בין אם הם היו בבעלותו טרם הנישואין, בין אם עברו לידיהו במהלך הנישואין, בין אם באמצעות רכישה בכספיו בלבד או באמצעות מתנה או ירושה, נחשבים כשייכים לו בלבד. אולם בכל הנוגע לדירת המגורים של בני הזוג, אם מתעורר סכסוך מול צד ג', יש צורך בהסכמתו של בן הזוג השני שגר בדירה לכל דיון והסכמה העשויים להשפיע על זכויותיו בדירה, גם אם אינו רשום כבעלים על הנכס.

2. ראו בספרו של שחר ליפשיץ, השיתוף-הזוגי (שער שני פרק ה, עמ' 147-170).

3. ראו השיתוף-הזוגי (שם פרק ו, עמ' 171-200).

4. ראו בע"א 3002/93 בן צבי נ' סיטין, פ"ד מט(3) 5, 19, 1995.

ג. הסדרי הממון בין בני זוג על פי ההלכה

מעורבותן של נשים בחיים הכלכליים עברה שינויים מפליגים בעשרות השנים האחרונות. נבחן האם וכיצד שינויים אלה משפיעים על מעמד נכסי הנדל"ן שברשות בני הזוג.

החובים של האישה לבעלה מדאורייתא אינם חיובים ממוניים, ויש לה עצמאות כלכלית. מכיוון שבעבר רוב מוחלט של הנשים לא יכלו לכלכל את עצמן, ראו חז"ל צורך לתקן תקנות שמטרתן להבטיח את רווחתה ושלומה של אישה נשואה (כתובות מז, ב): תיקנו מזונותיה תחת מעשה ידיה, ופירקונה תחת פירות, וקבורתה תחת כתובתה, לפיכך בעל אוכל פירות.⁵

אלה הן התקנות העיקריות הנוגעות ליחסי ממון בין בני הזוג בלשון ימינו:

1. שכר העבודה של אישה יהיה שייך לבעלה (מעשה ידיה), ובתמורה היא זכאית לקבל ממנו מזון וביגוד (מזונותיה). אמנם להלכה (שו"ע אה"ע סט, ד) האישה רשאית לוותר על שני חלקי התקנה, אם תאמר: 'איני ניזונת ואיני עושה'.⁶
2. הבעל חייב לפדות את אשתו מהשבי (פרקונה), בתמורה לכך שהוא מקבל את הפירות (רווחים) מנכסי מלוג (נכסים השייכים לאישה, ראו שו"ע שם, ה).
3. הבעל חייב לממן את קבורת אשתו בתמורה לכך שהוא יורש את נכסי צאן הברזל (נכסים שהביאה עמה למשק הבית) ואשר ערכם נרשם כחוב על הבעל המיועד לפירעון במקרה של גירושין או אלמנות (ראו שו"ע שם פט).
4. בנוסף, על פי תקנת אושא (שו"ע שם צ, ט), אישה שמכרה את נכסי המלוג שברשותה ונפטרה, לבעלה זכות לבטל את העסקה, ועליו להחזיר לקונה את מה ששילם.

ד. הזכות על נכסים שנקנו משכר עבודה

נפתח בדיון בעניין מעמדם של נכסים שנקנו משכר העבודה של שני בני הזוג, ולאחר מכן נדון בנכסים שנקנו משכר עבודתה של האישה.

1. נכסים הרשומים על שם הבעל והאישה

העמדה המקובלת כיום בבתי הדין הרבניים היא שהאישה שותפה בנכסים שנרשמו במפורש על שמה ועל שם בעלה בשותפות, כגון, הדירה המשותפת וחשבון הבנק המשותף, הן אם הדירה המשותפת נקנתה גם בכסף וכספי החשבון כוללים גם את כספי עבודתה, הן אם נקנתה בכסף השייך רק לבעל.⁷ כך כבר קבע שו"ת הרא"ש (כלל צו, ד) לגבי דירה שנרשמה במשותף על שם שני בני הזוג (ובזמנו את הרכישה בפועל ביצע בדרך כלל האישה): יראה שכל הקרקעות שקנה בעלה והשטרות כתובין גם בשם האישה, שהקרקעות חציים שלה. כי אדם הקונה קרקע אין דרך שיכתוב את אשתו בשטר הקנאה, וזה שכתב שם אשתו ניכרין הדברים שחצי דמי הקרקע הן משלה.⁸

5. מדברי תוספות (גיטין מז, ב ד"ה יולביתך) עולה, שהתקנות מבוססות על המנהג שרווח באותה תקופה, וחכמים רק עיגנו אותו. וראו פסק דין של בית הדין הגדול בתיק 1145278/5.
6. ראו בהרחבה שמחה מירון, 'מעשה ידיה של אשה עובדת' (ניב המדרשה יא עמ' 225-250).
7. ראו הרב נריה צבי, 'בעלות נשים נשואות בימינו וחיובן בניזיקין', תחומין מא (עמ' 332).
8. אמנם לדעת הרשב"א (שו"ת ח"א סי' תתקנו), הדבר נכון רק אם ידוע שהאישה הביאה עמה כסף משלה בעת הנישואין. דיון על כך בהקשר למציאות ימינו, בה האישה אינה יכולה לרמות בעניין זה בשל הרישום בטאבו,

כלומר, הרא"ש מגדיר שהבעלות נקבעת על פי הרישום, ללא קשר למקור הכספים (במקרה הנזכר בתשובה הקרקעות נרכשו גם מכספים שהביאה עמה האישה מבית אביה).

על פי דברים אלו, דירה שנרשמה על שם של שני בני הזוג, שייכת לשניהם. ממילא, כל מחלוקת הנוגעת לדירה כזו מחייבת חתימה של שני בני הזוג על הסכם הבוררות. גם אם הדירה הושכרה, ועל הסכם השכירות חתם (בדרך כלל מטעמי נוחות) רק אחד מבני הזוג. קל וחומר כאשר דמי השכירות מופקדים בחשבון המשותף (דיון מפורט לגבי זכות בני הזוג לדמי השכירות במקרים השונים יובא להלן).

2. נכסים שנרשמו על שם אחד מבני הזוג

מה הדין כשהדירה נקנתה מכספי החשבון המשותף ונרשמה על שם אחד מבני הזוג?

אמנם על פניו הדירה רשומה על שמו של אחד מבני הזוג ולכן נמצאת בבעלותו, על פי מנהג המדינה שהוכר על ידי פוסקים רבים (ראו להלן), שהרישום בטאבו הוא הקובע את הבעלות. אולם, כפי שראינו, פסיקת בתי המשפט מעניקה זכות קניינית לשני בני הזוג כאשר הם גרים בדירה. לכן, כששני בני הזוג גרים בדירה, נראה שהדין הפשוט הוא שהבעלות נקבעת על יסוד הרכישה בשותפות מכספי החשבון המשותף, ויהיה צורך בחתימת שני בני הזוג על הסכם הבוררות.

לעומת זאת, אם הדירה מיועדת להשכרה, לכאורה רישום הבעלות על שם אחד מבני הזוג מוכיח שבן הזוג השני ויתר על זכותו הקניינית בנכס. אך לא תמיד הדבר כך, לעיתים הרישום נעשה משיקולי מס וכדומה, ובני הזוג רואים עצמם כשותפים שווים בנכס.

סעיף 7(א) לחוק המקרקעין (תשכ"ט-1969) קובע כי עסקת מקרקעין טעונה רישום, והרישום הוא הקובע בנוגע לשאלת הבעלות בנכס. הפוסקים נחלקו בנוגע למעמדה ההלכתי של קביעה זו בחוק. חלקם ראו בה גורם מכריע בהכרעה על שאלת הבעלות בנכס מכוח 'דינא דמלכותא דינא' ומנהג הסוחרים ('סיטומתא'). חלקם סברו שאין בה כדי להכריע את שאלת הבעלות במקום בו יש מחלוקת בין הצדדים, או שברור כי הבעלות בפועל שייכת למי שאינו רשום.⁹ לכן, כדי למנוע מחלוקות וטענות עתידיות, נראה שבמקרה זה על בית הדין לברר האם לאיש או לאישה שאינם רשומים בנכס יש טענה לגבי בעלותם כלפיו.

אם מתברר שהדירה נקנתה מכסף משותף ופירוטיה מגיעים לחשבון המשותף, נראה שיש בכך ראייה לכוונתם שהיא תהיה נכס משותף, והרישום על שם אחד מהם היה ככל הנראה למראית עין בלבד. לכן נראה שיהיה צורך בחתימת שני בני הזוג על הסכם הבוררות.

בתי המשפט לא קבעו מסמרות, מתי זכותו של נושה תגבר על חלקו של בן הזוג הלא-רשום בנכס מקרקעין שאינו דירת מגורים. ככלל, הם נוטים להעדיף את הוודאות הכלכלית המחלקת באופן חד בין דירת מגורים לבין דירה לצורך 'עסקי'. לפיכך הם לא מטילים על הנושה את החובה לבדוק את מצב הנכס לאשורו - האם נקנה במאמץ משותף של בני הזוג, האם בן הזוג הלא רשום מעורב בניהול הנכס וכדו'.

ראו במאמרם של הרב שלמה בן יאיר והרב אריאל בראלי, 'מי הוא בעל הבית' (אמונת עתיד, תמוז תשע"ג, עמ' 127-130).

9. ראו: פתחי חושן (ח"ז פ"ב סעיף יא); הרב שלמה אישון, 'עסקת מקרקעין שלא נרשמה בטאבו', תחומין לו (עמ' 418); בית דין ארץ חמדה גזית בית שמש, תיק מספר 73078, מחלוקת לגבי בעלות על מחסנים בבית משותף; ממון-ודין 8.

עם זאת הם קבעו כי: "דין דומה לזה החל על דירת המגורים, יחול על נכסים מרכזיים אחרים של בני הזוג שיש להם השפעה ניכרת, כלכלית ורגשית, על הנישואים".¹⁰ מכאן שייטכן כי נכס שברור שנרכש במאמץ משותף של בני הזוג, והרווחים בגינו הולכים לחשבון המשותף, הוא בכלל הנכסים שבני הזוג מתכוונים להיות שותפים בהם, או לכל הפחות לשתף את זכות הניהול של הנכס. אך במקרה שבו דמי השכירות מגיעים לחשבון השייך לבן הזוג שהנכס רשום על שמו, ייתכן שיש בכך אינדיקציה לכוונה להקנות את הנכס לבן הזוג הרשום בלבד (על אף שהוא נקנה מכספם של שני בני הזוג), ולכן לא יהיה צורך בחתימתו של בן הזוג השני על הסכם הבוררות.

3. נכסים שנקנו מכספי שכר עבודתה של האישה

עסקנו בנכס שנקנה מכספי החשבון המשותף - מה הדין במקרה בו בני הזוג מנהלים חשבונות נפרדים והאישה קנתה דירה מכספה שלה ורשמה אותה על שמה?

כאמור, אישה יכולה לוותר על תקנת מעשיה ידיה תחת מזונותיה ולומר: "איני ניוזנת ואיני עושה" (כתובות מז, ב). השאלה היא אם יש צורך באמירה מפורשת, או שמא די בהסכמה משוערת, על סמך מנהג המדינה הרווח. חוק שיווי זכויות האישה וחוק יחסי ממון קובעים כאמור כי לאישה זכות קניינית בנכסיה. על סמך חוקים אלה המהווים מנהג המדינה, ניתן להניח שכאשר יש הפרדה בין חשבונות הבנק של שני בני הזוג הרי שיש כאן ויתור מכללא של האישה על התקנה. לכן, אם האישה קנתה נכס מהכסף הנמצא בחשבונה ורשמה אותו על שמה בלבד, הדירה תהיה שלה בלבד. אמנם גם במקרה כזה לכאורה הדירה נחשבת לינכסי מלוג' שיש לבעל זכויות בהם, וכפי שכתבו תוספות (יבמות צג, א ד"ה י' עקיבא'). בזכויות אלו, וביחס לנידון שלנו, נדון בפרק הבא.

מכל מקום, במקרה שדירה כזו משמשת את שני בני הזוג, הרי שגם אם היא רשומה על שם האישה, פסיקת בתי המשפט כאמור, מניחה קיומה של זכות קניינית לאיש בנכס זה. לכן גם במקרה זה נראה שתידרש חתימת הבעל על הסכם הבוררות ומעורבותו בדיון בפני בית הדין לממונות בכל הנוגע לדירה ולטיפול בה.

ה. דירה שהייתה בבעלות האישה לפני הנישואין או ניתנה לה במהלכם

עד כה עסקנו בדירה שנקנתה במהלך הנישואין מהכנסות שוטפות של שני בני הזוג על פי תקנת 'מעשה ידיה תחת מזונותיה'. כעת נעסוק בדירה שהייתה בבעלות האישה לפני הנישואין, או שהאישה קיבלה אותה, במתנה או בירושה, במהלך הנישואין.

דירה כזו מוגדרת כינכסי מלוג' - כלומר נכסים השייכים לאישה בלבד. נכסים אלה מובחנים מנכסים שבני הזוג צברו במשותף במהלך הנישואין או מנכסים בבעלות הבעל. בעבר נכסים בבעלות האישה היו בעיקר כאלה שהיא קיבלה מבית אביה טרם נישואיה, או כאלה שניתנו לה בירושה או במתנה גם תוך כדי נישואיה. אולם כיום רווחת יותר מבעבר מציאות של נישואין בגיל מאוחר, וכן נישואין שניים ('פרק ב') שבמסגרתם כל אחד מבני הזוג הוא בעל נכסים שנרכשו משכר עבודתו עוד לפני הנישואין ושומר על בעלותו הנפרדת על נכסיו.¹¹

10. רע"א 8791/00 שלם נ' טווינקו בע"מ, פ"ד סב(1) 165 (2006), פסקה 31 לפסק דינו של השופט אהרן ברק; השיתוף-הזוגי עמ' 206.

11. נכסים אלה כוללים נכסי דלא נייד, כדוגמת הדירה שאנו דנים בה, וכן נכסי נייד שבהם לא נעסוק בהרחבה במאמר זה, כגון, רכב. אולם אם יוכח שהדירה הרשומה על שמה של האישה נקנתה באמצעות כספים ממוגדרים כינכסי מלוג', הרי שגם אם היא נקנתה תוך כדי הנישואין, הדירה תוגדר לכאורה אף היא כינכסי

כאמור לעיל, גם כאשר הדירה הייתה שייכת לאחד מבני הזוג קודם לנישואין, והיא רשומה על שמו בלבד, אם שני בני הזוג גרים בדירה אזי לשניהם יש זכויות בדירה על פי פסיקת בתי המשפט. משום כך, בכל מחלוקת הנוגעת לדירה כזו יש צורך בחתימת שני בני הזוג על הסכם בוררות.

כאשר לא מדובר בדירת המגורים של בני הזוג, אלא בדירה העומדת להשכרה שהייתה שייכת לאישה טרם הנישואין, עלינו לבחון בנוסף גם שתיים מתקנות חכמים שמנינו לעיל, העוסקות בכסי 'מלוג' והעשויות להיות רלוונטיות למצב דברים זה. הראשונה היא תקנת 'פרקונה תחת פירות'. והשנייה היא 'תקנת אושא'.

1. תקנת פרקונה תחת פירות

חכמים הקנו לבעל את הזכות ליהנות מפירות נכסי מלוג של האישה וזאת בתמורה לחיובו ב'פרקונה', קרי, פדיון מהשבי. פירות נכסי 'מלוג' אמורים לסייע במימון צורכי משק הבית המשותף, ובלשון הגמרא (כתובות פ,ב), לצורך 'רווח ביתאי' - רווחת הבית. כנגד הפירות, מתחייב הבעל לפדות את האישה משבי. מכאן, שהבעל לכאורה זכאי לרווחי דירה שבעלות האישה, ולכן יש לכלול אותה בהסכם בוררות הנוגע לרווחים אלה.

אביי (בגמרא, שם) עסק בשאלה מדוע מזונותיה תחת מעשה ידיה ופרקונה תחת פירותיה, והסביר שתיקנו את החובות המצויות של הבעל כלפי האישה כנגד התחייבויות מצויות של האישה כלפי הבעל, ודברים פחות מצויים תיקנו כנגד דברים שאצל האישה הם פחות מצויים. מזונות שהם תדירים תיקנו כנגד מעשה ידיה שהם תדירים, ופירות נכסים, שלא תמיד הם מצויים, תיקנו כנגד פדיונה מן השבי.

בימינו, נפילה בשבי האויב כמעט אינה מצויה, והמדינה בדרך כלל לוקחת אחריות על מצבים חריגים מעין אלה.¹² ייתכן שחובת פדיון משבי נוגעת כיום לשחרור אישה מהכלא בערבות או תשלום קנס כעונש חליפי למאסר. אמנם דעת רוב הפוסקים היא שאם האישה אשמה בכך שנכלאה, אין הבעל חייב לפדותה. אך נראה ששחרור בערבות לפני משפט מוטל על הבעל, שכן האישה בשלב זה בחזקת זכאית עד שתוברר אשמתה. הוא הדין במקרה שמדובר בהאשמת שווא, שחובת הבעל לממן את ההוצאות המשפטיות של אשתו.¹³

בנוסף, הרא"ש (כתובות פ"ד סי' כג) והשו"ע (אה"ע עט,א) כללו בתוך 'פרקונה' גם חיוב של הבעל לממן הוצאות רפואה שמחייבות הוצאה כספית חד פעמית (רפואה שיש לה קצבה).

בהמשך נרחיב את הדיון בהיקף חיוב ההוצאות עבור פרקונה וביכולת לוותר עליהן, אולם על פי שורת הדין נראה, שדמי השכירות עבור דירה השייכת לאישה עוד טרם נישואיה, שייכים לבעלה. על פי זה פסק השו"ע (אה"ע פה,ד), שכאשר יש דיון משפטי על נכסי מלוג, שני בני הזוג הם בעלי הדין.

כאשר הדיון הוא גם על פירות הנכסים, פסק השו"ע (שם) שדי בבעל שידון, ואין צורך בהסכמת האישה, אך החלקת מחוקק (שם ס"ק י) חלק על כך, ולדעתו בכל מקרה יש

מלוג' (אפשרות הנשמעת רחוקה למדי, אך יש לקחת אותה בחשבון בעת שקילת השאלה דנן) - ראו משנה כתובות (עט,א); שו"ע (אה"ע פה,יג): "נפלו לה כספים, יילקח בהם קרקע והוא אוכל פירות".

12. המאמר נכתב לפני שמחת תורה, ולצערנו ראינו שנפילה בשבי האויב עלולה להתרחש גם בימינו. מכל מקום, עומדים הדברים שנכתבו למעלה שהמדינה היא זו שאחראית במקרים כאלו, ובכל מקרה הפדיון אינו כספי.

13. ראו הרב יעקב אריאל, 'מבנה המשפחה המודרנית - השלכות הלכתיות', תחומין כב (עמ' 134).

צורך בהרשאת האישה לבעל לקחת חלק בדיון - "אפשר לומר אפילו על הפירות לבדן צריך הרשאה, דאין כח בידו למחול הפירות משום רווח ביתא". כלומר פירות האישה נועדו להביא רווחה לבית ולא לשמש לצרכיו של האיש לבדו, ולכן הוא אינו יכול להידיין עליהם ללא מעורבות אשתו.

2. תקנת אושא

על רקע זכותו של הבעל בנכסי מלוג של אשתו, מובאת בגמרא (ב"ב נ,א ועוד) תקנת אושא: "אמר רבי יוסי בר חנינא: באושה התקינה, האשה שמכרה בנכסי מלוג ומתה - הבעל מוצא מיד הלקוחות". כלומר, בנוסף לזכותו של הבעל בפירות נכסי מלוג (אותה האישה אינה יכולה למכור גם קודם לתקנה), תוקן עוד שאם האישה מכרה את נכסי המלוג ומתה - הבעל יקבל את הנכסים.¹⁴ תקנה זו נפסקה להלכה גם בשו"ע (אה"ע צ,ט). מכיוון שהיא משפיעה על גוף הנכס עצמו, ממילא יש להחתיים את הבעל על הסכם בורות בדיון על דירה שנרכשה בנכסי מלוג, שכן לעסקאות הנוגעות לדירה יש השפעה עתידית על זכויותיו של הבעל בה.

3. ויתור על הזכות בפירות ועל תקנת אושא

לעיל ראינו, שאישה נשואה רשאית לוותר על תקנת 'מעשי ידיה תחת מזונותיה'. בניגוד לכך, כתבו התוספות (כתובות מז, ב ד"ה זימנין), שעל פדיונה אין האישה יכולה לוותר כנגד אכילת פירות על ידי הבעל:

אינה יכולה לומר איני נפדית ואיני נותנת פירות... שלא תיטמע בין העובדי כוכבים, אי נמי שאני פירות דידו כידה **וזוכה בגוף הקרקע**, אבל מעשה ידיה אינם בעין, דלא שייך למימר שיזכה בגוף הידיים.

התוספות כתבו שני טעמים לכך: האחד, החשש שהאישה תישבה ולא תיפדה, ותיטמע בין הגויים. השני, שבתקנת 'פירות' לבעל יש זכות קניינית ממשית בגופו של כל נכס השייך לה כל עוד הם נשואים, והיא אינה יכולה להפקיע את זכותו באמירה בעלמא, אולם מעשה ידיה עדיין לא באו לעולם, ולכן אין לבעל בעלות עליהם.

נראה שכוונת התוספות שהבעל "וזוכה בגוף הקרקע" היא שלבעל זכות קניינית בקרקע. לעומת זאת, במעשה ידיה, זכותו של הבעל משמעותה התחייבות של האישה כלפיו. משום כך האישה יכולה לסלק את זכות הבעל למעשה ידיה, שאיננה זכות קניינית, באמירה בעלמא, אך אינה יכולה לסלקו מהזכות הקניינית לפירות, ללא מעשה קניין בהסכמת שני הצדדים.¹⁵

השו"ע (אה"ע סט,ה) פסק להלכה את דברי התוספות:

אם היא אומרת: איני נותנת לך פירות ואיני חפצה שתפדני אם אשבה, אין שומעין לה, כדי שלא תתערב בין העובדי כוכבים.¹⁶

14. תקנת אושא אינה תלויה בקיומה בפועל של הזכות לפירות, וקיימת גם כשהבעל הסתלק מזכותו בנכס, או במקרה שאינו זכאי באכילת פירות, ראו תוספות (ב"ק פח, ב ד"ה באושא וכתובות נ,א ד"ה הבעל).

15. ראו דיון הגמרא (כתובות פג,א) בשאלה כיצד ניתן להסתלק מקניין קיים. לעיון נוסף בהבנת השיטות ביחס לקניין גוף לפירות בנכסי מלוג של האישה, ראו הרב אריה כץ, 'בעלות הבעל בנכסי מלוג לאור תקנת אושא' (חמדת-הארץ ב עמ' 248-269).

16. ראו שם (עח,א), שהוא הדין שהבעל אינו יכול להסתלק מחיוב הפדיון גם אם הוא מוותר על אכילת הפירות.

גם בימינו כאשר כאמור, עיקר משמעות 'פרקונה' אינו פדיון מהשבי אלא תשלום על צורכי רפואה קצובה, פסק הר"י אריאל (מבנה המשפחה המודרנית - השלכות הלכתיות, תחומין כב עמ' 129), שאישה אינה רשאית לוותר על זכותה למימון רפואה קצובה: ונראה לעניות דעתי שגם ברפואה שיש לה קצבה לא תוכל האישה לומר איני מתרפאת ואיני נותנת לך פרות. כי כשם ששקדו חז"ל על תקנת בנות ישראל שלא תטמענה בין הגויים, כך מסתבר לומר ששקדו על תקנתן שלא תסתכנה. ומה ההבדל בין פיקוח נפש רוחני לבין פיקוח נפש גופני?

מכאן נראה, שחיוב האיש כלפי האישה בפרקונה, אינו בגדר זכות ממונית רגילה, אשר ניתן לוותר עליה בהסכמה או בהסכמה מכללא, אלא יש פה תקנה קוגנטית שנועדה להגן על שלומה הבסיסי ביותר של האישה - שלא תיטמע בגויים ושלא תגיע לידי סכנת נפש בגין מחלה.¹⁷

מכל מה שהתברר לעיל, עולה שכיוון שלכאורה אישה אינה יכולה לוותר על תקנת פרקונה, הרי שפירות נכסיה שייכים לבעלה ויש לו אף זכות עתידית בגוף הנכס. מכאן שמעיקר הדין בכל מחלוקת בנוגע לדמי השכירות של דירה כזו או לגופה, יש צורך בחתימה של שני בני הזוג על הסכם הבוררות.

כמו הזכות לפירות, גם הזכות על פי תקנת אושא מוקנית לבעל מכוח הנישואין, ואין הוא יכול לוותר עליה במהלך הנישואין באופן חד צדדי. זאת כמו כל זכות בנכס, שכדי להסתלק ממנה או להקנותה לאחר, יש צורך במעשה קניין.¹⁸

4. אופני ויתור על הזכות לפירות

למרות הנאמר עד כה, קבעו חכמים שהבעל יכול לוותר על זכותו בנכסי מלוג באחת משתי דרכים. במשנה (כתובות פג, א) נכתב:

כתב לה: דין ודברים אין לי בנכסיך ובפירותיהן, הרי זה אינו אוכל פירות בחייה, ואם מתה יורשה... כתב לה דין ודברים אין לי בנכסיך ובפירותיהן ובפירי פירותיהן בחיך ובמותך, אינו אוכל פירות בחייה, ואם מתה אינו יורשה.

המשנה עוסקת בויתור על זכות הבעל לאכול פירות ולמנוע את מכירתם לאחר, כמו גם זכות הבעל לירשת אשתו. ראשונים ואחרונים¹⁹ הוסיפו את יכולת הבעל לוותר על זכות ביטול המקח מתקנת אושא.

הגמרא (שם) מבהירה, שמדובר במי שמסתלק מזכותו בין הקידושין לבין הנישואין, אולם לאחר הנישואין אין די בסילוק גרידא. כך נפסק בשולחן ערוך (אה"ע צב, א), שהבעל יכול לוותר על זכותו לנכסי מלוג באחד משני אופנים:

1. אם ויתר על זכותו לאחר הקידושין וטרם הנישואין, כאשר כבר נוצרת הזיקה המשפטית בין בני הזוג, אולם לאיש אין עדיין זכות קניינית בנכסים.
2. אם ויתר על זכותו לאחר הנישואין, וביצע מעשה קניין על ויתור זה.

17. אמנם קיים ספק האם שחרור בערבות דומה לנפילה בשבי שעליה אין האישה יכולה לוותר, שהרי בכלא לכאורה אין חשש שתצא לשמד. אולם ייתכן לומר שחכמים לא התכוונו לחלק בין סוגי כליאה ושבי שונים, וגם במקום שאין חשש לשמד, הבעל חייב לשחרר את אשתו ממאסר, במיוחד על רקע נימוקם השני של התוספות לדין, אשר אינו מבוסס על חשש שמד, אלא על הנחת בעלות של הבעל בגוף הנכסים.

18. ראו רמ"א (חוי"מ רט, ח).

19. ראו רא"ה ומאירי (כתובות פג, א). לפרטי הדין ראו אבני מילואים (אה"ע סי' צב ס"ק ז).

מכאן, שאם הבעל לא ויתר על זכותו בפירות הנכס ועל זכות ביטול מכירתו באופנים אלו, יש לכאורה להחתיים אותו על הסכם בוררות בכל הנוגע לסכסוך הנוגע לפירות הדירה, וכן אם יתקיים דיון על תוקפה של מכירת הדירה על ידי האישה (כיוון שאם לא יהיה מעורב, יוכל לקחת מהקונה את הדירה לאחר פטירת האישה).

כך על פי ההלכה הפשוטה. אולם לעיל ראינו, שחוק שיווי זכויות האישה קובע, כי אין בנישואין כדי לפגוע בקניינים של בני הזוג ולהקנות לאחד מהם זכויות בנכסי השני. ייתכן שלאור המנהג הרווח המשתקף בחוק, כל עוד לא נאמר בין הצדדים במפורש אחרת, הם נישאים מתוך הנחה שפירות דירה שכורה הרשומה על שם האישה ונכסים לחשבון הרשום רק על שמה, הם שלה באופן בלעדי (וכאילו הבעל הסתלק במפורש מהנכסים).

יצוין כי מציאות כזו בה האישה מחזיקה דירה בבעלותה הבלעדית, ודמי השכירות נשארים בחשבון הפרטי שלה, מאפיינת בדרך כלל זוגות שמתחננים בגיל מבוגר יחסית או בנישואים שניים. במקרים כאלה, בני הזוג לרוב מודעים לזכויות הממוניות שלהם על פי החוק. ממילא הבעל יודע שעל פי חוק הוא אינו זכאי לפירות נכסיה של אשתו, ועל דעת זה הם נישאים. יש לבחון האם במקרים אלה, ניתן לייחס ויתור מכללא של האיש על הנכס ועל פירותיו.

בעניין זה יש מחלוקת פוסקים. הר"י אריאל (במאמרו הנ"ל בתחומין) סובר, שכיוון שגם אם הבעל ויתר על זכותו לפירות נכסיה, הוא נותר חייב בפרקונה, לא יתכן לייחס לו ויתור חד צדדי מכללא על זכותו לפירות מכוח המנהג, בשעה שהוא נותר מחויב בפרקונה, ולכן יש צורך בהסכמה מפורשת שלו על כך:

מדובר בזעזוע מהותי וחסר איזון של כל מבנה המשפחה. הפירות ניתנו לבעל תמורת פירקונה. לפי המצב החדש חובתו בפירקונה נשאר בעינו, אולם תמורתו - הפירות - נשללה ממנו. אין כאן איזון משאבים, אלא אדרבה הפרת האיזון העדין עליו בנויה המערכת המשפחתית. אי אפשר לבודד את נושא הפירות ולהתעלם מתנאים אחרים שבהם עדיין הבעל חייב חיוב מלא. האם על דעת כן כל אחד מוכן לקבל עליו את המנהג החדש?

לעומתו, סובר הר"ש דיכובסקי (ההלכת השיתוף - האם דינא דמלכותא, תחומין יח עמ' 18-31), שזוגות שנישאים היום נחשבים כמסכימים מכללא להיות שותפים מלאים בכל מרכיבי הרכוש, כולל פירות נכסי האישה, על אף החיובים היתרים המוטלים על הבעל (מזונות, כתובה, מדור, פרקונה).²⁰

על רקע מחלוקת זו בין הפוסקים, יש לברר האם יש אופן אחר בו ניתן להתנות על זכות הבעל בפירות ובגוף הנכס.

5. מחילה של זכות הבעל לנכסי מלוג ופירות

לעיל ראינו, שאף לאחר הנישואין, הבעל יכול להסתלק בקניין מזכויותיו בנכסי האישה. אולם מצב זה אינו רווח בפועל, שכן מרבית הזוגות אינם מודעים לתקנות ולהשלכותיהן, ואינם עורכים מעשה קניין מסודר המקנה לאישה זכויות ברווחי נכסיה. לכן יש לבחון האם ניתן לייחס לאיש הקנאה מכוח שתיקתו לנוכח רישום האישה בנכס

20. אמנם הרב דיכובסקי כתב כך בתקופה שבה נהגה בבתי המשפט 'ההלכת השיתוף', עוד טרם התיקון האמור בחוק אשר קבע כי הנישואין אינם מפקיעים את זכויות הצדדים בנכסיהם, וכי חלוקת הרכוש מתבצעת רק עם פירוק הנישואין. אולם ייתכן כי סברתו תהיה תקפה גם להסכמה לויתור מכללא של האיש על זכותו ברווחי מלוג של אשתו בעת הנישואין בהתאם להוראות החוק, על אף החיובים היתרים המוטלים עליו.

וכניסת הרווחים לחשבונה, בצירוף לכך שזהו המצב הנוהג במדינה על פי החוק, ועל דעת מנהג זה זוגות נישאים ומנהלים את חשבונותיהם הכלכליים. ככל הידוע, גם לא מצויות מחלוקות ממוניות בין נשים ובעליהן בעניין זה שנתפס כמובן מאליה על פי החוק והנוהג המצוי בחברה (המחלוקות מתעוררות בדרך כלל לאחר סיום הנישואין, בעת חלוקת הממון בין בני הזוג על פי חוק יחסי ממון).

ייתכן שניתן לצרף לנטייה להקל בדרישות הקניין במקרה זה, את צמצום משמעות חובת הבעל כיום בפרקונה של אשתו. דבריו של הר"י אריאל שראינו בנוגע לאי היכולת לוותר על הזכות, מתבססים על ההנחה שהבעל מחויב בפרקונה, ולכן לא סביר לשלול ממנו את הזכות לפירות ללא הסכמתו המפורשת. אולם היקף הצורך במימוש של תקנת 'פרקונה' על ידי נשים במדינת ישראל כיום מצומצם מאוד, כפי שכתב לעיל. גם לדעת הפוסקים הסוברים כי חובת פדיון משבי נוגעת כיום לשחרור אישה מהכלא בערבות או תשלום קנס כעונש חליפי למאסר, ראינו שרובם פוסקים שאם האישה אשמה, אין הבעל חייב לפדותה.

נראה שגם חיוב הבעל ב'פרקונה', במובן של תשלום דמי רפואה שיש לה קצבה, אינו בעל משקל רב במציאות הנוכחית, שכן אזרחי המדינה מבוטחים בביטוח רפואי ממלכתי המכסה את מרבית ההוצאות הרפואיות. ואכן, כאשר הצענו סברה זו בפני הר"י אריאל, הוא לא דחה אותה.²¹

אולם, נראה שגם אם נניח שיש מחילה של הבעל על זכותו לפירות, כשידע על קיומה של הדירה השייכת לאשתו ושתק, הרי שאין מדובר במחילה בלתי חוזרת. רוצה לומר, שתיקת הבעל אל מול המצב בו דמי השכירות מגיעים לחשבון פרטי של אשתו מהווה לכל היותר ויתור על מה שכבר הועבר לחשבון, אבל לא בהכרח ויתור מכאן ולהבא. לכן, אם חלילה האישה תחלה והבעל יידרש לממן הוצאות טיפול רפואי, הוא יוכל לדרוש שדמי השכירות יועברו מכאן והלאה לחשבון המשותף.²²

1. זכאות משותפת לדמי השכירות מכוח מתנה

לגבי דירה שרשומה על שם שני בני הזוג, והם שילמו או משלמים עליה באמצעות החזר הלוואת משכנתא מהחשבון המשותף, העלו הרב שלמה בן יאיר והרב אריאל בראל²³ סברה נוספת התומכת בכך שבני הזוג שותפים בדמי השכירות שהינם פירות

21. הר"י אריאל במאמרו הנ"ל דן בשאלה האם תשלום דמי הביטוח הרפואי הנהוג בימינו, הינו בכלל ריפוי שיש לו קצבה, כי הוא תשלום קצוב מדי חודש בחודשו, ולכן הבעל חייב בתשלום, או שמא הוא נחשב לרפואה שאין לה קצבה, משום שאין הוא תשלום חד פעמי בדומה לתשלום על פדיון שבויים, אלא תשלום מתחדש מדי חודש בחודשו, והבעל פטור ממנו. לדבריו, מצד אחד יש מקום לומר שהביטוח נועד לכסות הוצאות רפואיות חד פעמיות, ומכאן שמדובר ברפואה שיש לה קצבה. מאידך, מדובר בתשלום שאינו חד פעמי וללא תלות במחלה מסוימת, ולכן ייתכן שדינו כרפואה שאין לה קצבה. עמדתו היא שכיוון שאם לא ישולם ביטוח מדי חודש, הבעל יחויב לשלם על טיפולים רפואיים חד פעמיים במקרה שהאישה תחלה (שהם בוודאי בגדר ריפוי שיש לו קצבה), הרי שהוא מחויב לבטח את אשתו בביטוח רפואי, גם אם היא מוותרת על כך. לעומתו במשפט-הכתובה (ח"ד עמ' רפ) נכתב בשם הר"י קרליץ, שהבעל אינו חייב לשלם עבור אשתו ביטוח רפואי מראש כלל, כיוון שתשלום זה הוא כעין רפואה שאין לה קצבה, שאינו מוגבל בזמן. בעניין זה ראו גם פתחי-חושן (ירושה ואישות פ"ט סעיף סב).

22. על פי המלצת הר"י אריאל בדקנו עם אחד מדייני בית הדין הרבני האם יש תקדימים בעניין זה. תשובתו של הדיין הייתה שלילית, כיוון שבפועל לא מוגשות תביעות בבית הדין הרבני בהן הבעל מבקש לקבל דמי שכירות של דירה הרשומה על שם אשתו. אמנם לדעתו יש לקבל את הסברה הרשומה למעלה.

23. 'מי בעל הבית', אמונת-עתיד 100 עמ' 127-130.

הנכס. לדבריהם, ניתן לראות ברישום הדירה על שם האישה במשותף עם האיש, מעין מתנה של הבעל לאישה. התנהלות זו של הבעל דומה למקרה הנזכר בגמרא (כתובות מו, ב), שבו הבעל מחל על זכות השימוש שלו בשדה: "אמר רבא: הלכתא המוכר שדה לאשתו - לא קנתה והבעל אוכל פירות, במתנה - קנתה ואין הבעל אוכל פירות". הם משאירים סברה זו בספק, בשל כך שאין הכרעה ברורה בעניין זה של פוסקי דורנו. אולם, הם מצרפים לה את סברתו האמורה של הרב דיכובסקי בעניין חזקת השותפות בין בני זוג נשואים בימינו, כדי להכריע שהסכם שכירות שנחתם בנוגע לנכס משותף ללא הסכמת האישה, אינו תקף.

ז. סיכום

כאשר לפתחו של בית הדין מגיע סכסוך הנוגע לדירה בבעלות איש או אישה נשואים, על בית הדין לבחון לאשורו את מעמד הדירה ואת אופן השימוש בה, על פי הפירוט הבא:

בדירה המשמשת למגורים משותפים של בני הזוג, על פי פסיקת בתי המשפט, המהווה מנהג המדינה, יש זכות קניינית לשני בני הזוג בה. לכן יש צורך להחתיים את שני בני הזוג על הסכם ברורות בכל הנוגע לסכסוך המתעורר בנוגע לבעלות על הדירה או שיפוץ בה, גם אם הדירה רשומה רק על שם אחד מהם.

על דירה שאינה משמשת למגורי שני בני הזוג, אלא מושכרת, יחולו הכללים הבאים:

1. אם דמי השכירות נכנסים לחשבון המשותף, גם אם הדירה רשומה רק על שם אחד מהם, מסתבר שלבן הזוג השני יש זכות לפחות ברווחים המופקים מהדירה, ולכן נדרשת חתימתו על הסכם הבוררות.

2. אם דמי השכירות נכנסים לחשבון הבנק הפרטי של בן הזוג שהדירה רשומה על שמו, אזי יש להבחין בין המקרים הבאים:

א. אם הדירה נקנתה במשותף על ידי שני בני הזוג להשקעה, ונרשמה על שם אחד מהם - חזקה שהדירה שייכת לשני בני הזוג.

ב. אם הדירה הייתה שייכת לאישה טרם נישואיה או שניתנה לה בירושה או במתנה או שנקנתה מכספי עבודתה (נכסי מלוג), הרי שאם שכר הדירה נכנס לחשבון הבנק של האישה בלבד, נראה שניתן לייחס לבעל הקנאה בשתיקה של זכותו לרווחי הדירה בכל הנוגע לכספי עבר שכבר נכנסו לחשבונה של האישה (אלא אם כן יוכח שמחה במפורש על כך שהכספים נכנסים לחשבונה של האישה), ואין צורך להחתיים אותו על הסכם ברורות בסכסוך על כספים אלו. בסכסוך הנוגע לרווחים שיגיעו בעתיד יש צורך להחתימו על הסכם הבוררות, שכן לא ניתן להניח הקנאה שבמחילה בדבר שטרם בא לעולם.

ג. אם הדירה נקנתה מכספי הבעל בלבד, ושכר הדירה נכנס לחשבון הבנק שלו, אין צורך להחתיים את האישה על הסכם הבוררות.

על פי האמור לעיל, נראה שברירת המחדל היא להמליץ שבכל מקרה שמגיע לבית הדין לממונות סכסוך הנוגע לנכס או לרווחיו ובעלי הדין נשואים, בית הדין יחתיים את שני בני הזוג על הסכם הבוררות, גם אם הנכס רשום רק על שם אחד מהם והכספים נכנסים לחשבונם. אלא אם כן יוצג בפני בית הדין הסכם תקף ומפורש בין בני הזוג הקובע בלעדיות בבעלות על הנכס ועל רווחיו, או שברור על פי האמור לעיל, שאין לבן הזוג השני כל נגיעה לנכס או לפירותיו.